

Լ. Վ. ՇԱՀՍՈՒՎԱՐՅԱՆ

ՌՈՒՍ-ՀԱՅԵՐԵՆ ՊՈԼԻՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԲԱՒԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Տեխնիկական գիտությունների բաժանմունքը շնորհակալ գործ է կատարել հրատարակության հանձնելով ամենօրյա կյանքում ամբարն աշխատող զարմած «Ռուս-հայերեն պոլիտեխնիկական բառարանը»։ Գլխ. Տեխնիկական պոլիտեխնիկների բաժանմունքը սկսած 1946 թ. աշխատանք տանելով հայերեն տեխնիկական տերմինների թարգմանություն, ճշգրտման և կազմման ուղղությամբ, որը մի կողմից պետք է համապատասխաներ Միությունների Գլխ. Տեխնիկական տերմինոլոգիայի կոմիտեի առաջադրած աշխատանքներին, իսկ մյուս կողմից ապահովեր ուսուցիչների հայերեն կատարվող առնչվող թարգմանությունը, հետագայում ավելի ճիշտ ուղղության վրա կանգնեց՝ կազմելով վերը նշած պոլիտեխնիկական բառարանը։

Հայերեն լեզվի բառային ֆոնդը հայաստանում սովորական կարգերի հաստատման ժամանակաշրջանում գիտություն ու տեխնիկայի սնանկության թափանցման համապատասխան հարստացել է՝ լրացվելով բազմաթիվ տեխնիկական նոր տերմիններով։ Այդ ժամանակաշրջանում յուր առաջին մի քանի հայերեն մասնագիտական բառարանները չէին կարող ոչ իրենց ծավալով և ոչ էլ իրենց պատկան-բացատրական մակարդակով բավարարել աշխատանքի պահանջները, որը ներկայումս առաջադրում է սոցիալիստական բնագավառում արտադրությունը, որի տեխնիկան ու օրավոր կարգացող գիտությունը։ Ստեղծելով ինչպես ուղի մասնագիտական բառարաններում սովորական և գիտության ու տեխնիկայի բնագավառում ինժեներության ու թարգմանական աշխատություններում օգտագործված հայերեն տեխնիկական տերմինները յուր հնարավորություն էին բնօրինակում կազմելու հայերեն պոլիտեխնիկական բառարանը։ Հայերեն լեզվով պոլիտեխնիկական բառարանի կարիքը ներքին պահանջներում փերին առաջինների մեծ է զարմել։ Այն ժամանակ, երբ հայերեն լեզվով սպառվում են տեխնիկայի բազմազան ճյուղերին վերաբերող տասնյակ տոմսեր գրքեր ու բրոշյուրներ, թարգմանվում ուսանական տեխնիկական գրականությունների բազմաթիվ աշխատություններ, հայերեն պոլիտեխնիկական բառարանը կհանդիսանա որպես հիմնական մի ձեռնարկ գրականություն մեզ թույլ տրվող ոչ ճիշտ տերմինների վերացման համար։ Նման բառարանի կարիքը մեծ էր նաև տեխնիկական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, տեխնիկականում ու մասնագիտական ուսումնարաններում՝ դասավանդումը ավելի խորը հիմունքների վրա դնելու, տերմինների միջոցառությունների տեղեկություն, ինչպես և ուսանական տեխնիկական գրականություն սպասարկման ղեկավարում ամբարն ամբարնի դարձնելու համար։ Ահա թե ինչու ներկայումս արդեն հրատարակված «Ռուս-հայերեն պոլիտեխնիկական բառարանը» չնայած իր համեմատաբար ոչ մեծ ծավալին և լիակատար լինելուց հետո գտնվելուն նշանակալի երեսնվեց է մեր տեխնիկական կյանքում։

մին է մեր լեզվի մեջ: Այդպիսի տերմինները իրենց ուրույն տեղն են գրավել բառարանում: Կարելի է տառնց վարանելու նշել, որ դրանց գերակշռող մասը հաջողված տերմիններ են, որոնք, անկասկած, լայն ճանապարհ կունենան տեխնիկական կյանքում քաղաքացիություն ձևի բերելու համար: Այդպիսի տերմիններից կարելի է նշել կաղապարամած — *штамповка*, որի փոխարեն նախկինում գործածվում էր տախտակամած բառը: Սակայն վերջինս ճիշտ չի տրտահարում և սենի նշանակություն՝ *палуба* (օրինակ, նավի տախտակամած): Սինդրես նոր տերմինը՝ կաղապարամածը, կազմված լինելով կաղապար բառից, բնականաբան ձևով լինում արտահայտում է տերմինի ճիշտ խմաստը: Բերված բախմանին թվով նոր տերմինները վերաբերում են շինարարական մասնագիտությանը՝ կառուցապատում — *застройка*, շաղվածք — *замок*, հարկայնություն — *эгажност* և այլն: Կան և շատ այլ տերմիններ տարրեր մասնագիտություններին վերաբերող, ինչպես օրինակ՝ կենսալուծողում — *центрирование*, սառնակ — *салазки*, բանիչ — *посыгатель*, զատարկամիջուրյուն — *пустотность*, սղողահուռ — *пойма*, ներպարարակիչ — *метчик* և այլն:

Նոր տերմինների մեջ կան մի ամբողջ խումբ բառեր, որոնք մոտիկ լինելով հնում օգտագործվող նման տերմիններին, սենին բոլորովին այլ խմաստ, օրինակ՝ միջապառ, որը նշանակում է *простенок*, շատ նման է միջնապատ տերմինին, սակայն որը կնշանակի *перегородка*, կամ թե ցրմամբ (*отепление*) ի տարբերություն ցեղացումի (*отопление*), կարուք — *вырез*, փոխանակ կարումքի (*срез*), կամ մի այլ ուրիշ՝ բեկում — *хружкин*, փոխանակ սխալմամբ գործածվող փխրունի, որը կնշանակի *рыхлый* և այլն:

Վերջին նշանից զատ բառարանում արված են տեխնիկական լեզվում մինչև այժմ պակասող բազմաթիվ նոր բառեր, որոնք բնականորեն տառամբ կազմված են ճաշակով և հաշվերենի բառակազմության կոնոններին համապատասխան, օրինակ՝ կիզվածք, այլուք (*нагар*), մաշակայուն, մաշաղիմացիում (*машиностроение*), կուսմանում, կուսմանումք (*укорка*), կամ թե *выработка* բառի մի լայն տերմինների հետ միասին և պարտադրո (օգտագործված փայր) և այլն: Բառերը կարելի է հաջողված համարել, եթե մի ամբողջ շարք ժողովրդական բառերի տերմինաչինություն մեջ օգտագործելու փորձը նման բառերը իր ժամանակին, իհարկե, օգտագործվելու են: Եղել և ալժմ էլ օգտագործվում են մեր ստորյա կյանքում և տան դրանցից շատերը բնագրված են բառարանի մեջ սղողված և ճշակեղված ձևով: Դրանց մի որոշ մասը լինում է նյութերի տեխնոլոգիայի՝ միսմեղմում — *отпуск*, եռակայում — *спекание*, մարմանգակում, զանառում — *томление* և այլն: Կան և այլ մասնագիտություններին վերաբերող բառեր՝ մոլան — *охлаждение*, զլանք — *отсев*, փարղախո (վերնավազ) — *накрышка*, կամ բնականորեն ախպիսի տերմիններ, ինչպիսիներն են ղիք — *крытый*, սղողություն — *сквозность*:

Նոր տերմինների ստեղծմանը դուզանա պետք է որպես դրական երկփոլի գիտել կապակցական (հարապիր) տերմինները հաշվերենում մեկ բարդ տերմինով ապրու փորձը, այլ խոսքով մեր լեզվի բարդություններ կազմելու մեծ հնարավորություններին օգտագործումը: Ռուսերենում գործածվող մի շարք հարապիր բառերի փոխարեն մենք բառարանում տեղնում ենք առամնանով (*зубчатое колесо*), կեռաղդրա (*крючковая цепь*), սեռաղակում (*черновая обработка*) և այլն:

Բառարանում մեծ ուշադրություն է դարձված հալերեն տերմինների մի ամբողջ շարք իրար շատ մոտիկ նշանակություն ունեցող բառերի ճշաման վրա՝ նման բառերը խոսակցական և անզամ գրավոր լեզվում մինչև այժմ էլ դորձածվում են շփոթ ձևով՝ Կարելի է մեջ բերել նման տերմինների բազմաթիվ օրինակներ, որոնք հասկապես հանդիպում են շինարարական մասնագիտությանը վերաբերող տերմինների մեջ, այդպիսիներից են՝

ծածկ, վերնածածկ, կոուր, տանիք—*перекрытия, покрытие, крыша, кровля*։

խիլ, կուլի, ցողարար, գետարար, գլարար—*цебыль, гравий, галька, булыжник, валун*։

հենուպատ, ամբարտակ (պատվար), պատենչ, ջրասուճի—*подпорная стена, плотина, запруды, дамбы*։

կոտուցվածք, կազմ (բաղադրություն), կազմություն—*сооружение, состав, структура (строение)*։

Կարելի է, իհարկե, բերել նման շատ օրինակներ այլ մասնագիտություններից, ինչպես՝

մակերես, մակերևույթ, մակերդակ—*плоскость, поверхность, уровень, горизонт, дно, дно, балка, опоры, ущелье*։

Ներկա բառարանի կազմման ժամանակ բախակաճին աշխատանք է տարված ուսանելու մոտիկ նշանակություն ունեցող տերմինների ճիշտ թարգմանություն ուղղությամբ, որոնք մինչև այդ միտ զրավոր աղբյուրներում գործածվելու են եղել ոչ ճիշտ ձևով՝ Բերենք դրանցից մի քանիսը արդեն ճշտված ձևով՝

огнеостойки—հրակայուն, огнеупорны—հրահետ, жаростойкости—կրակակայունություն, жароупорность—կրակակեցատություն, կամ մի այլ տերմինախումբ՝ իր ողորդորման մի շարք մասնավոր ղեկավարով։

тяж—1. ձգանակ, ձգան, 2. ձգափուկ, тяга—1. զուտի (նարտարապետական), 2. ձգանող, 3. քուլ (երկաթուղային), 4. քաշանք, ձգանք (ծինկուլի), оттяжка—1. ձգիչ, ձգվար, 2. կոնդգում, կոնդգվածք, 3. ձգում, ետդգում, 3. ձգում, 2. քոնդգիչ, протяжка—(կահեղործության մեջ) 1. առնձգում, 2. առնձգիչ, протяжка—1. միջնձգիչ, 2. միջնձգում։

Նման բառերի ճիշտ թարգմանությունը երբեմն հեղինակները ապահովում են հալերեն տերմինի աննշան փոփոխությամբ, այսպես օրինակ՝ допуск—բույլավածք, пропуск—բողվածք, կամ մի այլը՝ сквозной—միջանցիկ, проходной—միջանցուկ, пропаривание—չոգնարկում, запаривание—չոգնարում և այլն։ Ճշտված ու զիջերենցված են իմաստով միմյանց մոտ կանգնած տերմինները, օրինակ՝ կանգնակ—стойка, կանգնուկ—стойка, աստաֆանակ, մանանիկ—зубчатое колесо, աստմանակ—шестерня։ Ելույթ, ելուստ սովորական բառերի փոխարեն բառարանը տալիս է ելույթ բառը выход բառի հատուկ իմաստով (այսինքն զուտ արդյունք, արտադրված պրոդուկտի զուտ քանակ)։ Ինչպես նաև և անդայի բառի կիրառումը անդափան բառի փոխարեն, այն բոլոր ղեկավարում, երբ местный բառը դործ է ածվում ոչ թե վայրի՝ տեղիտորիայի, այլ ամբողջի որեւէ մասի իմաստով (տեղային ֆառվածք)։

Տարգրված նոր պոլիտեխնիկական բառարանում, ինչպես բառացանկի հաղարման, տեղադր և բառարանի կազմման ընթացքում հեղինակները աշա-

լուրջ մոտեցում են ցուցաբերել մի շարք սխալ թարգմանությունների նկատմամբ, ճշտելով դրանք: Նման սխալ թարգմանությունները, որոնք տեղ էին գտել մի շարք ուսու-հայերեն բառարաններում, հիմնավորվել էին մի քանի պնդում, զործածվում էին գրականության մեջ, պարբերական մամուլում: Նման օրինակներից է АВТОКРИУ—ավտոամբարձիչ տերմինը, որը ուսու-հայերեն հրատարակվող քառահատոր բառարանում սխալ կերպով թարգմանված է ինքնաձուրակ, ինքնակոտլուկ (?) կամ մի ջանի ալլ նման տերմիններ՝ криан—ամբարձիչ և ոչ թե կոտլուկ կամ վերամբարձ, рабочий чертеж—աշխատանքային (և ոչ թե բանվորական) զմազիք, рабочая смесь—բանող (և ոչ թե բանվորական խառնուրդ), толкая глину—վախա (և ոչ թե նվհար) կավ, жарная глиня—պարարա (և ոչ թե գեր) կավ և այլն:

Ձի կարելի կանց չառնել նույն աշխարհի մի հանգամանքի վրա, որին մեծ ուշադրություն է ցուցաբերել բառարանը կազմող կոլեկտիվը: Այստեղ բացահայտված են սուտերեն տերմինի տարրեր խմատները, որոնք հայերենում արտահայտվում են տարրեր բառերով: Քերենք վերոհիշյալը պարզաբանող մի բանի օրինակներ. бесконечный — 1. անվերջ, 2. ձայնավախ (որինակ бесконечная цепь — ձայնավախ շղթա), вязкость — 1. մածուցիկություն, 2. նյություն (որինակ՝ вязкость цементного теста—ցեմենտավախի մածուցիկություն), իսկ մյուս դեպքերում արդեն ինչպես երկրորդ խմատի պետք է թարգմանվի, օրինակ՝ вязкость дерева—փայտի նյություն, полотно — 1. քերավուն, սակավաթիք (օր.՝ սանդուղք), 2. ցածրալոր, տավախվովուն (օր.՝ կամար), перспективный — 1. հեռանկարային (օր.՝ սլոան), 2. հեռանկարավոր (օր.՝ հանքավայր): Քերենք մի ալլ բառի օրինակ, որտեղ սուտերենի մի տերմինի փոխարեն հայերենում ունենք տարրեր մասնագիտությունների մեջ տարրեր բացատրություններ, դա հետևյալ բառն է. сцепление — 1. կցորդում (ավտոմեքենայի մեջ), 2. հարակցում, շաղկապում (օդոտարածվում է շինարարական տեխնիկայում ինչպես օրինակ՝ շաղկախ և քարի շաղկապում), 3. կցորդիչ, 4. հարակցություն, 5. կցում (օրինակ՝ մեքենաշինություն մեջ сцепление шасси—կցման առիդ): Կարելի է բերել ալլ օրինակներ, որոնք վերաբերում են այն կամ այն մասնագիտությունը և տարրերվում են իրենց նշանակությունը կամ երանգով, օրինակ՝ закладка — 1. լցում, լցանյութ, 2. ներդրում, հիմնարկում, проходимость — 1. անցունակություն (ախտահրենայի), 2. անցանկիություն (ճանապարհի), набивка — 1. ներլիցք, ներլցում, 2. խմուծվացք, խծուծք, погреб — պորտալ շրամուտը՝ հակաամուտը և այլն:

Բառարանում հաջողված երևույթ պետք է համարել ստոր բառերի զործածություն շրջանակը հնարավոր չափով նեղացնելու փորձը, այստեղ նման ստոր բառերի փոխարինվել են համապատասխան հայերեն բառերով՝ օրինակ՝ կլամեստ բառը, որի բոլոր խմատները արտահայտվում է հայերեն տարբեր տերմինով, փոխարինված է վերջինով (զավվախական տարր, տարրական փոխանցում, ֆունկցիայի տարր և այլն): Կամ մի ուրիշը՝ ֆուտո բառը բարդ բառերի մեջ մեծ մասամբ փոխարինված է լուսա բառարմատով, կազմելով օրինակ լուսաշափ, լուսահոսանք և այլն:

Հետաքրքիր է, որ բառարանում առաջին քաղերն են կատարված ստոր տերմինների հայերեն թարգմանությունների մեջ նրանց ունեցած անակաճանաչական ակամ և իկ վերջավորությունների զործածությունը հիմնավորված եղանակով

տալու ուղղությամբ Ալապետ, օրինակ, ալն դեպքում, երբ սոսկանք *затяг* է տալիս առնչություն տվյալ երևույթի հետ, ապա վերցվում է ավան ամակահական հայերեն վերջավորությունը՝ կայունության զինամիկակալան կորուստ (динамическая потеря устойчивости). ճիգրավիկակալան աշխատանքներ (гидравлические работы) և ալլն: Մյուս դեպքում, երբ օգտագործվող ամականք արտահայտում է ալլ երևույթի էությունը—նպատակահարմար է համարվել վերջինի իկ վերջավորությունը: Բերենը վերևում գործածված բառերի վրա կազմվող օրինակներ. զինամիկակայունություն (динамическая устойчивость), ճիգրավիկակալան (гидравлический запор) և ալլն: Իհարկե, ճշգրտ սկզբունքը շարաքանչյուր դեպքում չէ, որ հնարավոր է անխախտ հետևողականությամբ կիրառել, որոշ դեպքերում զրգվարություն կարելի է կոզմոտրոշվել, թե սաավելությունը հնարավոր կրկն վերջավորություններից որ մեկին պետք է տալ: Այնուամենայնիվ կարծում ենք, որ սապալում ալս սկզբունքը կարող է մնալ և ամբանալ մեր տեխնիկական լեզվի մեջ:

Վերջապենելով մի շարք հարցերի շարադրումը, ավելորդ չէ նշել և ուն մատին, որ վերջինումս իրենց հեշտ թարգմանական ձևով են արված սուտերենում գործադրվող ալն բազմաթիվ տերմինները, որոնք, կազմվելով *в, на, к, при* նախդիրների օգնությամբ օրոշակի զմարություն են ստեղծում հալերեն թարգմանության ժամանակ: Հեղինակները ալս դեպքում հեշտ են վարվել ալլպիսի բառերը որոշ դեպքերում թարգմանելով հալերեն բարդ բառերով, օրինակ՝ *проба на искру*—կայծալործում, կամ էլ օգտագործելով սուտական և գործիական հոլովները, օրինակ՝—*испытание на изгиб*—ծոման փորձարկում, *соединение на стык*—կզվածքով միացում և ալլն:

Բառարանում հշտված է տերմինների տառադարձությունը, կենելով սուտալու լեզվի տվյալներից, օրինակ՝ կարող (և ոչ թե կատող), ենք (և ոչ թե գերք), *химический*—քեմիստրիցիա, ինչպես և կարգավորված են քեմիական մի շարք տերմիններ, որոնք բառ իրենց ձևի տարրերում են սուտերենից, օրինակ՝ *медь сернистая*—պղնձի սուլֆիա, *свинца хлористый*—կապարի երկլորիդ, *свинца хлорный*—կապարի քառալորիդ և ալլն:

Հալերեն լեզվով սլովանինիական բառարան կազմելու ալս առաջին փորձը վերծ չէ և թերություններից, որոնց ուղղումը բառարանի հետագա վերահրատարակման ժամանակ միայն և միայն կրարծրացնի նրա որակը: Փորձենք կանց առնել տեղ դատած մի քանի թերությունների վրա: Բառարանում ոչ բոլոր դեպքերում է քնդգրկված տվյալ բառով կազմված տերմինների լրիվ ցանկը, օրինակ՝ տալով *палубник*—մածասախոտակ, *палубный шов*—հատակալին կարառ, նրանում բացակաում է ինքը *палуба* (տախտակամած) բառը, որը բերված առաջին տերմինի սլովանն է հանդիսանում, իսկ մյուս կազմովի տերմինի՝ մասը կամ թե բերելով *жаростойкость*—կրակակայունություն և *жаростойкий*—կրակակայուն բառերը, դրանց կոդքին մի ալլ՝ *огнеупорный*—հրանետա բառը արված է իր մի ձևով, մուսացության ստալով քնդգրկելու նաև *огнеупорность*—հրանետալություն բառը: Մի ալլ դեպքում բառարանում բերելով *плоскость* բառով կազմված 42 տերմին տկապակցություն, բաց է թողնված *плоскостность* բառը: Նուրն կերպ է վարված՝ բաց թողնելով *микротеология* բառը:

Վերահիշելից պատ բառարանում որոշ դեպքերում բաց են թողնված

ախպիսի շատ զործածական բառեր, ինչպիսիներն են՝ ордината, стандарт, индекс կամ թե նորից չաա պետք եկող изготавление, проскользывание բառերը: Մոռացված է թաաաղանիում բնդգրկելու обмотывание, ուղղարիւ և նման նոր բառերը, որոնք արդեն տեղ են գտել մեր լեզվում, ինչպես և բերելու նորստույն տեխնիկային վերաբերող այնպիսի արդեն հաճախ օգտագործվող տերմիններ, ինչպիսիներն են инкляфазотрон, термоядерный процесс և այլն:

Արոշ ալլ տիպի թիրախայինների հետ միասին բառարանում տեղ են գտել մի շարք բառերի ու կապակցությունների՝ օրինակ сложность, знак форм, залбанд лежащего бока և այլնի սխալ թարգմանությունները: Հանդիպում ենք նաև մի շարք բառերի ու տերմինների անհաջող թարգմանություններ, գրանցիլ օրինակ՝ միջածգում (протягивание), զելում (прира-ботка), սղոցարերը (полотно пилы) և այլն:

Բառարանում արոշ բառերի թարգմանությունը տրված է չափից ավելի բնդախմբած ձևով և կամ հակառակ՝ բերված է նեղադրված խմատով, օրինակ безоловинная бронза և неоловинная бронза տրված է նույն թարգմանությամբ անանագ բրոնզ, կամ թե почвенная вода և грунтовая вода միևնույն ղեանաջուր բառով և այլն:

Թերախմբում պետք է համարել, որ բառարանում միևնույն ստանական տերմինի տարրեր նշանակությունները տալիս միշտ չէ որ օրինակներով բացատրվում են թե հայերեն այս կամ այն նշանակությունը որ չեղբում պետք է գործածել, օրինակ տրված է ДОМ—1. լինդ, 2. ջարդվածը, 3. ջարդուկ, սա-կայն բացատրող օրինակներ չկան և բնթերթողին է նաում կաահել, թե տվյալ ղեղբում բերված երեք թարգմանություններից որս պետք է կիրառել: Կում մի ալլ օրինակ՝ ТУМАН—1. կարծաւոյուն, 2. պատվ սնդան, 3. անվարղել, 4. բումբ, նախադա բերվում է առանց բացատրող օրինակների: Կան զեղքեր, երբ նշանակություններից մեկի համար օրինակներ տրված են, իսկ մյուսների համար՝ ոչ, օրինակ՝ ОБНАЧКА—1. ելեսամակում, 2. երեսարկում, 3. երեսամակվածը, երեսարկ, իսկ բացատրվում է միայն երկրորդը՝ բունելի երեսարկում, կամ մի ալլ բաա՝ ПРОХОД—1. ելքանցը, անցը, 2. արանը, 3. անցամաս, անց բերվում է օրինակ միայն երրորդի համար՝ ղլղոնի անցը և այլն:

Բառարանում վերը նշաններից գտա անշուշտ տեղ են գտել նաև մի շարք վիճարկելի թարգմանություններ ներկայացրած տերմիններ և տերմինալին կապակցություններ: Սակայն վերջիններին վրա մենք կանգ չենք առնում և կարծում ենք, որ նրանք պետք է ուղղվեն ու պարզվեն, հախանարար, լեղ-վի հաանղեաների անմիջական միջումություններ: Վերջապենով մեր սույն ոչ ծավալուն գրախոսականը պոլիտեխնիկական բառարանի յուր ընծավման կապակցությամբ, մենք կցանկանալինք նրա հաջորդ հրատարակության մամանակ այն տեսնել նշված թիրախայինները վերադրված և, որ ոչ պակաս կա-րեոր է՝ ստվարացած, որտեղ բնդգրկված կլինեն 30—45 հազար տերմին և տերմինային կապակցություն:

Երևանյութերի մեխատրություն

Երևանյութերի և կառույցաբաների

ղխա-հետադա տական ինտարսուտ

Սաաղված 10 11 1938